

др Горан Зељић¹

Универзитет у Београду, Учитељски факултет

Оригинални
научни рад

doi:10.5937/inovacije1504037Z

О скујовима речи у основношколској настави синтаксе

Резиме: У раду се анализира појам скуј речи којим се на млађем школском узрасу објашњавају групе речи које су у функцији некој реченичној члана или које су у вези са њим. На узорку који је чинила актуелна уџбеничка лиџераџура, као и џланови и џроџрами из срџској језика за основну школу, анализиран је начин на који се у основношколској настави синтаксе развија појам скуј речи, како би се уџврџило да ли се у млађим разредима може развити јасна џредсџава о ономе шџо ће у сџариџим разредима бити названо синџаџма, која ће се налазити у различитим функцијама (субјекџа, објекџа, именској или џрилошкој дела џредикаџа, аџозиџије) у оквиру реченице као синџаксичке јединице.

Кључне речи: срџски језик, синџакса, синџаџма, субјекџа, џредикаџа, објекџа, аџрибуџа.

Увод

Наставни садржаџи из синтаксе заузимају важно место у џлановима и програмима млађих разреда основне школе. Тада се развијају и главни синтаксички појмови. Ученици на млађем школском узрасу треба да развију представе о синтаксичким појмовима као што су, пре свега, субјекат и предикат, али и проста и сложена реченица. Основни програмски захтев у настави граматике јесте захтев да се ученицима језик представи и тумачи као систем у којем ниже јединице (прво гласови, па речи) својим комбинавањем стварају више језичке јединице (Zeljic, 2006: 45).

¹ goran.zeljic@uf.bg.ac.rs

Предмет истраживања

На основу претходно реченог, као предмет нашег истраживања истакли смо испитивање начина на који се у основношколској настави синтаксе развија појам *скуј речи* са врстама – *џредикаџски*, *субјекџски* и *објекџски* *скуј речи*.

Циљ рада

Циљ рада је да се утврди да ли се у млађим разредима може развити јасна представа о ономе што ће у вишим разредима бити названо *синџаџма*, која ће се налазити у различитим функцијама у оквиру реченице као синтаксичке јединице.

Узорак

Аналізу смо спровели на узорку који је чинила актуелна уџбеничка литература, као и планови и програми из српског језика за основну школу.

Теоријске основе

1. У раду смо пошли од тога да се скуп речи традиционално повезује са појмом *синџајме*, тако да синтаксичка јединица *скуј речи* треба да послужи као основа за грађење представе о појму синтагме. Овим радом желимо да испитамо да ли је скуп речи као појам погодан за употребу у новом контексту, те касније у старијим разредима. Сам појам без придева испред (предикатски, субјекатски, објекатски) не дефинише се посебно, већ се ова синтагма проширује наведеним придевима, те се онда даје њена дефиниција².

2. С друге стране, један од именованих скупова – предикатски – не може се изједначити са синтагмом, јер се, опет традиционално, глаголска синтагма дефинише као група речи у којој је глагол у неличном глаголском облику управни члан синтагме и не може бити предикат (в. Stanojčić, Popović, 2008: 209).

3. Зато ћемо прво представити оба појма – и *скуј речи* и *синџајму* – користећи релевантне граматичке/лингвистичке приручнике.

3.1. Рикард Симеон дефинише *скуј* као „заједнички назив за разне врсте језичких појава, елемената, обиљежја, појмова који се класификују по заједничким обиљежјима, која, с једне стране, показују њихову међусобну сродност, вањску сличност или унутрашњу смисаону повезаност, а с друге стране означају њихову разли-

читост од свих других језичких појава“ (Simeon, 1969: 407). Из тога произлазе различити скупови: *акценајски, фразеолошки, именски, метрички, њредикајни (њредикајски), реченични скуј* итд. Долазимо тако и до скупа речи као несамосталне граматичке јединице која представља спој две или више речи које су граматички и смислено удружене у једну целину, дакле, повезане су јединством значења и истом службом у реченици (Simeon, 1969: 408; Peco, Stanojčić, 1972: 583). Сродност са појмом синтагме веома је јасна, те се може рећи да овај појам произлази из појма *скуј речи* као надређеног појма. Издвајају се, тако, две врсте синтагми – оне у вези са врстама речи којима припадају управни чланови синтагми (именичке, придевске, прилошке, глаголске и сл.) и друге, код којих се узима као критеријум синтаксичка функција синтагме (субјекатске, предикатске). Основе за ову поделу налазимо, на пример, код Стевановића.

3.2. Стевановић већ на првој страни своје граматике дефинише синтагму као везу „двеју или више речи које чине један појам, једну представу или врше службу коју имају и поједине речи“ (Stevanović, 1989: 1), да би касније истакао неколико типова синтагми. Први тип биле би синтагме које чине зависна реч коју она одређује и са којом чини једну синтаксичку јединицу – „скуп речи повезаних означавањем једног појма“ (Stevanović, 1989: 153). То су *одредбене синџајме* типа *високо чело*. Синтагме типа *имају висока чела* и *шиба ме* (некога) јесу *дојунске синџајме*, код којих допунски члан (*високо чело* и *ме/мене*) „на изванстан начин одређују управни“ (Stevanović, 1989: 153). Стевановић даље закључује да се обе врсте синтагми одликују „заједничким својством што и у једнима и у другим, у скупу речи имамо јединство појма, односно јединство представе“ (Stevanović, 1989: 153), те им даје заједнички назив *дејтерминајивне или зависне синџајме*, насупрот којих су *најоредне или коју-лајивне независне синџајме*, које чине два појма

² О граматичкој дефиницији већ смо писали (в. Zeljić, 2013).

или више њих повезаних функцијом типа *сузе и крв* у реченици *Овај камени криш окућан је сузом и крвљу* (функција неправог објекта) (Stevanović, 1989: 154). Када анализира субјекат као реченични члан, Стевановић говори о субјекатском скупу речи, имајући у виду примере типа *Немирна река хучи; Дође момче црна ока* (Stevanović, 1989: 32). Дакле, више повезаних речи овде је у функцији субјекта, па Стевановић даје предност термину субјекатски скуп над термином субјекат.³ Ипак, даље у тексту Стевановић констатује да су то скупови у ствари субјекти, односно субјекатске синтагме (Stevanović, 1989: 33).

3.3. За Ж. Станојчића и Љ. Поповића (Stanojčić, Popović, 2008) синтагма није „група речи, него је синтаксичка конструкција коју чине ЦЕНТАР и један или више ЗАВИСНИХ КОНСТИТУЕНАТА“ (Stanojčić, Popović, 2008: 209). У односу на Стевановићеву граматику, овде, на основу дефиниције синтагме, нема места за предлошко-падежне конструкције, које су, по Стевановићевом мишљењу, такође синтагме (Stevanović, 1989: 212).

3.4. Живојин Станојчић (Stanojčić, 2010) издваја субјекатску и предикатску синтагму⁴, имајући у виду функцију синтагми. Субјекатска синтагма је, у ствари, субјекат састављен од једне (када се синтагма подразумева), две или више речи са именским речима или глаголима у инфинитиву типа *Наш колеџа Петар пише; Нешто није у реду; Бојати је кад хоће; Први је узео реч* (Stanojčić, 2010: 319). Оно што се на млађем школском узрасту назива *предикатски скуп речи*, код Станојчића је *предикатска синтагма*, која има глагол у личном глаголском облику као управни члан синтагме и зависне чланове које чине речи са службом допуне значења

глагола, односно са службом одредбе глагола у функцији предиката типа *Предрај се одрекао цигарета* (предикат + неправи/индиректни објекат) (Stanojčić, 2010: 320). Тако би реченица *Наш колеџа Петар чита књигу о свемиру* имала две синтагме (Stanojčić, 2010: 289):

Наш колега Петар чита књигу о свемиру.

субјекатска синтагма + предикатска синтагма
(имен. реч + одредбе/допуне) (л. гл. облик + објек.
допуна + одредбе)

3.5. За Пипера и Клајна „синтагма је спој пунозначних речи повезаних односом синтаксичке зависности у некомуникацијску синтаксичку јединицу“ (Piper, Klajn, 2013: 259). Као примери дате су две класичне синтагме: *лепо време* (именичка синтагма) и *врло добро* (придевска или прилошка у зависности од тога која је врста речи управна реч⁵), и једна глаголска – *слуша музику*, која може бити и реченица (Piper, Klajn, 2013: 259). За нас овде је посебно интересантно шта аутори подразумевају под глаголском синтагмом. Наиме, традиционално, видели смо да се под глаголском синтагмом подразумева група речи са глаголом у неличном глаголском облику као управним чланом синтагме који не може бити предикат (в. Stanojčić, Popović, 2008: 209), што је у складу и са Стевановићевом констатацијом⁶ (Stevanović, 1989: 31). Осим глаголских, именичких и придевских синтагми, аутори разликују још и заменичке (*сви ви*), бројевне (*прве две*) и прилошке (*мало старије*) (Piper, Klajn, 2013: 259–260). Као и код Стевановића, и у овој граматици дате су врсте синтагми по функцији, с тим што је класификација нешто детаљнија. Тако Пипер и Клајн разликују субјекатске (*Наш*

5 Придевска синтагма у оквиру именичке *врло добро дејте*; прилошка у функцији прилошке одредбе за начин – *врло добро њеваши*.

6 Као примере глагола и глаголских синтагми у функцији субјекта Стевановић даје реченице *Читају лепо књигу је највеће задовољство; Ићи њеже није лако; Побеђи са дојној њоља је срамота; Дуго чекају није згодно* (Stevanović, 1989: 31).

3 „И зато је у проширеним реченицама исправније говорити о субјекатском или субјектову скупу речи, као и о предикатском или предикатову скупу речи, него о субјекту, односно предикату“ (Stevanović, 1989: 32).

4 Оба појма налазимо и у: Peco, Stanojčić, 1972: 377, 588.

Милош спава), предикатске (Он је наш *ѝрија-ѝељ*), допунске (Она *ѝледа црѝјани филм*), атрибутске (*Врло ѝусѝа* магла спушта се на планину), атрибутивне (*Докѝор Васић* прима пацијента), апозицијске (Праг, *ѝлавни ѝрад Чешке*, налази се на обалама Влтаве), апозитивне (Одбојкашице, *веома радосне*, примају награду) и адвербијалне (Она говори *врло ѝихо*) (Piper, Klajn, 2013: 260).

3.6. Као што видимо, у граматичкој литератури не постоји јединствено мишљење шта је синтагма и које скупове речи ћемо тако називати. Имајући то у виду, даље у раду испитаћемо како се овај појам развија на основношколском нивоу, и то у намери да утврдимо да ли постоји линеарна повезаност између граматичких приручника за ниже и више разреде основне школе.

Анализа примера

1. За потребе истраживања анализирали смо четири уџбеника граматике српског језика за 4. разред основне школе (Dragiћević, 2005; Svetković, Prvulović, 2006; Arandelović, 2011; Nikolić, Nikolić, 2007) и у њима уочили четири различита скупа речи:

То су:

- a. субјекатски,
- b. предикатски,
- c. објекатски,
- d. и именички скуп.

2. Да бисмо их илустровали, преузели смо примере из два анализирана приручника (Nikolić, Nikolić, 2007 – означен са K1, и Svetković, Prvulović, 2006 – K2).

2.1.1. Субјекатски скуп речи

Бели голуб слете на прозор.
(K1)

Весели дечак возио је свој бицикл.
(K2)

У оба примера дата је будућа именичка синтагма као спој описних придева у функцији конгруентног атрибута и именице као управног члана синтагме, то јест главне речи.

2.1.2. Предикатски скуп речи илустрован је такође двама реченицама:

Голуб је кљуцао заостале мрвице хлеба.
(K1)

Весели дечак возио је свој бицикл.
(K2)

Код предикатског скупа примећујемо два приступа, односно два решења. У првом скуп чине глаголски предикат и именичка синтагма у функцији правог објекта са два атрибута – једним конгруентним (придевом *заостале*) и једним падежним (именицом *хлеб* у генитиву једнине). Иначе, само у једном уџбенику (не у овом) дате су ове две врсте атрибута, наравно, неименоване.

У другој књизи, потпуно необјашњиво, аутори су глагол *возиѝи* у перфекту окарактерисали као скуп.

2.1.3. Објекатски скуп речи

Бели голуб је кљуцао заостале мрвице хлеба. (K1)

Весели дечак возио је свој бицикл.
(K2)

У обе граматике под овим скупом подразумевала се будућа именичка синтагма са два конгруентна и једним падежним атрибутом.

2.1.4. Именички скуп речи

Храбри Вујадин саветовао је младе синове. (K2)

Коначно, у другој анализираној књизи налазимо и именички скуп, дефинисан као скуп у којем је именица главна реч, што је, у ствари, будућа именичка синтагма.

Закључна разматрања

1. Имајући у виду претходне примере, покушали смо да представимо који би били могући одговори ученика четвртог разреда у вези са реченичним члановима. Задатак смо поставили на уобичајени начин:

У реченици – *Радосни младић њлаве косе журним корацама најустиио је собу*, подвучи субјекат једном, а предикат двома линијама.

Ако пођемо од тога да је формирање представе о скуповима речи имало за циљ да се код ученика створи свест о томе да се речи у оквиру реченице повезују у некакве целине са одређеном функцијом, могући одговори би били:

За субјекат

а) *радосни младић њлаве косе* (са атрибутима)

б) *младић* (без атрибута)

За предикат

а) *најустиио је* (само глагол у л. гл. облику)

б) *журним корацама најустиио је собу* (+ ПОН + објекат)

2. Као што видимо, ако је циљ формирати представу о појму синтагме, оперисање појмовима субјекатски и објекатски скуп на млађем школском узрасту је оправдано, јер је атрибут било које врсте у таквом скупу, боље рећи синтагми, зависни члан. То се за предикатски скуп не може рећи, јер се у њега, видели смо, сврставају и објекат и прилошке одредбе, које ученици у вишим разредима, али и у четвртом, морају издвојити као посебне реченичне чланове (допуне и одредбе). Не може се овако навестити ни будућа глаголска синтагма, која се традиционално у школским приручницима дефинише као синтагма у којој је глагол у неличном глаголском облику (дакле, не може бити у функцији предиката⁷). Тако Милановић (Milanović, 2009: 91) даје

7 „Функцију предиката обавља глагол који мора бити у личном глаголском облику“ (Milanović, 2009: 81).

пример глаголске синтагме *ѡражећи зїодније удубљење*, са глаголом тражити у глаголском прилогу садашњем.

3. Боље је зато у наставној пракси говорити о речима које се удружују у неке целине које формирају реченице као комуникативне јединице. Сам предикатски скуп не треба уочавати у реченици у форми реченичног члана, што он и није, али га ученици тако доживљавају и праве погрешну аналогију⁸ са појмовима субјекатски и објекатски скуп. Везивањем атрибута за именицу, односно прилошких одредби и објекта за глаголе, јасно се истиче функција одредби и допуна. Ако тако урадимо, ученици неће имати дилему шта да подвуку на захтев да се издвоји предикат у реченици, што код субјекта, односно субјекатског скупа речи, и објекта, односно објекатског скупа речи, није проблем јер је то једно те исто⁹ (на пример, *Моја сесѡра од ѡеѡке добила је ѡса; Добили смо малої ѡса са клемѡавим ушима*)¹⁰.

Дилеме неће бити ни са атрибутом, јер се и ту може говорити о атрибутском скупу¹¹ речи, ни прилошком одредбом, која такође може бити исказана скупом речи.

4. Иако се у Правилнику о наставном програму за четврти разред ОШ¹² не помиње предикатски скуп речи, већ групе речи, односно синтагме, од анализираних уџбеника за четвр-

8 О значају аналогије у наставној пракси в. Milanović, 2012.

9 У дефиницији синтагме В. Ломпар истиче да су речи у оквиру овог скупа „повезане значењем и као целина имају исту службу у реченици“ (Lompar, 2014: 46).

10 Lompar, 2014: 46.

11 Овде, пре свега, мислимо на придевске синтагме с функцијом атрибута у оквиру именичке синтагме типа *веома вредан младић*.

12 „Реченица – појам глаголског предиката (лични глаголски облик); уочавање речи и групе речи (синтагма) у функцији објекта и прилошких одредаба за место, време и начин. Појам субјекта; уочавање речи у функцији атрибута уз именицу и именичког скупа речи (именичка синтагма). Ред реченичних чланова у реченици“ (Pravilnik, 2006).

ти разред основне школе само у једном нису посебно обрађени појмови предикатски, субјекатски и објекатски скуп речи. У свом приручнику Р. Драгићевић (Dragičević, 2005) даје примере скупова речи у функцији субјекта, објекта, примере именског предиката, али дате скупове именује истичући њихову функцију тек у делу који је посвећен односима међу речима у реченици. Циљ је да на млађем школском узрасту ђаци уоче да се реченица састоји од главних и зависних реченичних конституената, те да се зависни конституенти везују за два главна реченична члана – субјекат и предикат, након тога следи вежбање – формирање просте и сложене реченице. Додавањем зависних конституената простој реченици не мењамо њену сложеност, док увођењем још једног предиката реченица постаје сложена. И ту се завршава оправданост анализе скупова речи. Даље инсистирање на њиховом уочавању, са истицањем који скуп је у питању, може угрозити процес формирања појма синтагме у старијим разредима основне школе. У петом разреду (осим у уџбенику Nikolić, Nikolić, 2008) нема више предикатског и субјекатског скупа (в. Dragičević, 2011; Lompar, 2007), односно, да будемо прецизнији, они се више не именују иако се група речи која је повезана значењски и функционално и даље назива скупом (Dragičević, 2011: 101), што је, у ствари, почетак формирања појма синтагме. Само у првом приручнику (Nikolić, Nikolić, 2008) на истом месту обрађују се предикатски скуп, с једне стране, и субјекатски, атрибушки, прилошки и објекатски (именички) скуп речи, с друге стране, да би се сви ти скупови на крају назвали синтагмама (Nikolić, Nikolić, 2008: 37).

Литература

- Arandelović, M. (2011). *Srpski jezik za 4. razred osnovne škole*. Beograd: BIGZ Publishing.
- Cvetković, M., Prvulović, B. (2006). *Pouke o jeziku za 4. razred osnovne škole*. Beograd: Eduka.

5. Све ово илустроваћемо једним примером реченице која је направљена по угледу на претходно анализирани примере. И ми ћемо користити реч *скуј*, али не као строго дефинисани појам, већ као могућност да се исказе дистинкција између појединачне речи у одређеној функцији и више речи као групе/скупа у истој функцији.

У реченици:

Мој груј из школе дошао је брзо код мене.

Субјекат је скуп речи *мој груј из школе* (у старијим разредима именичка синтагма) са атрибутима *мој* и *групом* (предлошко-падежном конструкцијом) *из школе*.

Предикат – *је дошао* – глагол у прошлом времену, 3. лице једнине.

Прилошке одредбе – реч *брзо* – ПОН

Скуп речи *код мене* – ПОМ

(у старијим разредима предлошко-падежна конструкција)

* * *

Овим радом желели смо да још једном истакнемо са којим се све проблемима сусрећу учитељи у настави синтаксе на млађем школском узрасту, чему доприноси и један поприлично површан однос граматичара према тим проблемима, али и очекивање да се учитељи морају придржавати уџбеничке литературе, не исказујући критички однос према њој. Притом изостаје и сарадња између реализатора наставе граматике – учитеља и наставника српског језика. Тај суоднос мора постојати и у писању граматичких приручника, јер се само тако подиже квалитет наставе граматике, па тако и наставе синтаксе на млађем основношколском узрасту и повезује се са синтаксичким садржајима у вишим разредима (Zeljić, 2006).

- Dragičević, R. (2005). *Srpski jezik za četvrti razred osnovne škole*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Dragičević, R. (2011). *Srpski jezik i jezička kultura za 5. razred osnovne škole*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Lompar, V. (2007). *Srpski jezik za 5. razred osnovne škole*. Beograd: Klett.
- Lompar, V. (2014). *Srpski jezik za 7. razred osnovne škole*. Beograd: Klett.
- Milanović, A. (2009). *Srpski jezik i jezička kultura za 7. razred osnovne škole*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Milanović, A. (2012). Značaj analogije u nastavi srpskog jezika. *Književnost i jezik*, LIX (1–2), 107–118.
- Nikolić, M., Nikolić, M. (2007). *Srpski jezik i kultura izražavanja za četvrti razred osnovne škole*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Nikolić, M., Nikolić, M. (2008). *Srpski jezik i jezička kultura za 5. razred osnovne škole*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Peco, A., Stanojčić, Ž. (1972). *Enciklopedijski leksikon. Mozaik znanja. Srpskohrvatski jezik*. Beograd: Interpres.
- Piper, P., Klajn, I. (2013). *Normativna gramatika srpskog jezika*. Novi Sad: Matica srpska.
- Pravilnik (2006). Pravilnik o nastavnom programu za četvrti razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja. *Prosvetni glasnik*, LV (3). Beograd: Službeni glasnik RS.
- Simeon, R. (1969). *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva, P–Ž*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Stanojčić, Ž., Popović, Lj. (2008). *Gramatika srpskoga jezika za gimnazije i srednje škole*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Stanojčić, Ž. (2010). *Gramatika srpskog književnog jezika*. Beograd: Kreativni centar.
- Stevanović, M. (1989). *Savremeni srpskohrvatski jezik*. Beograd: Naučna knjiga
- Zeljić G. (2006). Sadržaji iz sintakse u nižim razredima osnovne škole. U: Jovanović, A., Radovanović, I. i Trebješanin, B. (ur.). *Nastava srpskog jezika i književnosti – savremeni presek (45–54)*. Beograd: Učiteljski fakultet.
- Zeljić, G. (2013). Gramatical definition – as a process and product. In: Radovanović, I., Zaclona Z. (Ed.). *Theoretical and methodological basis of quality education (67–78)*. Beograd – Nowy Sacz: Učiteljski fakultet, Panstwowa Wysza Szkoła Zawodowa.

Summary

This paper is on the term of the set of words in which at the lower school age, group of words are explained which have the function of a sentence article or which are in connection with it. The sample consisting of the actual course book literature, as well as the curricula for Serbian for the primary school, we have analysed the way in which in primary school teaching syntax, the term of word set is developed, so that it can be determined whether in lower grades clear notion can be developed concerning the term which is upper grades is going to be called syntagma, which can be found in different functions (subject, predicate, noun or adverbial part of the predicate, apposition) within the sentence as a syntactical unit.

Key words: *Serbian language, syntax, syntagm, subject, predicate, object, attribute.*